

Historia Slavorum Occidentis
2022, R. 12, nr 1 (32)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hso220108

JĘDRZEJ PASZKIEWICZ (POZNAŃ)

ORCID: 0000-0002-7115-9284

**Paradoksy międzywojennej geopolityki
Europy Środkowej w relacji jugosłowiańskiego
dyplomaty Kosty St. Pavlovicia (Kosta
St. Pavlović, *Dnevnik 1930–1932*, Istorijски arhiv
Beograda i Institut za noviju istoriju Srbije,
Beograd 2020, ss. 570/Коста Ст. Павловић,
Дневник 1930–1932, Историјски архив
Београда и Институт за новију историју
Србије, Београд 2020, сс. 570)**

Źródła jugosłowiańskie zazwyczaj nie dostarczają bogatego materiału na temat zagadnień środkowoeuropejskich w okresie międzywojennym. Polityka zagraniczna Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów (od 1929 r. Królestwa Jugosławii) zwykle jest rozpatrywana w kontekście problematyki bałkańskiej, tymczasem dyplomacja tego państwa była w poszczególnych latach bardzo aktywnym uczestnikiem lub obserwatorem spraw dotyczących państw zaliczanych do tzw. Europy naddunajskiej (Austria, Czechosłowacja, Rumunia, Węgry). Wynikało to z usytuowania Jugosławii oraz konieczności zapewnienia bezpieczeństwa jej granicom północnym, wyznaczonym na podstawie traktatów wersalskich. Ponadto władze w Belgradzie starały się współuczestniczyć w licznych inicjatywach obliczonych na rozwój współpracy regionalnej. Wiele interesujących wątków, związanych z jugosłowiańską optyką na sprawy środkowoeuropejskie z przełomu lat 20. i 30. XX wieku, znajduje się w nie-

dawno opublikowanym po serbsku dzienniku dyplomaty i polityka jugosłowiańskiego Kosty St. Pavlovicia (1905–1989). Autor był związany z ośrodkami decyzyjnymi ówczesnej Jugosławii, jako początkujący wówczas dyplomata pracował w charakterze osobistego sekretarza ministra spraw zagranicznych Vojislava Marinkovicia i miał kontakty z królem Aleksandrem I Karađorđeviciem. Jego notatki stanowią interesujący przyczynek do badań nad jugosłowiańskim punktem widzenia na wiele ówczesnych spraw międzynarodowych, nie tylko dotyczących Europy Środkowej.

Kosta St. Pavlović urodził się w 1905 r., pochodził z prominentnej rodziny z Belgradu, aktywnej w życiu społecznym i politycznym Serbii. Dorastał w świecie zdominowanym przez sprawy dyplomacji, pierwsze szczeble edukacji zaliczył we Francji, gdzie jego ojciec pracował w serbskiej ambasadzie¹. K. Pavlović działał w jugosłowiańskiej służbie dyplomatycznej od 1928 do 1945 r., na placówkach w Brukseli, Luksemburgu i Bukareszcie. W okresie 1930–1932 był, jak wcześniej wspomniano, osobistym sekretarzem ministra spraw zagranicznych V. Marinkovicia, a podczas drugiej wojny światowej działał we władzach emigracyjnych jako szef pięciu gabinetów na czele z Dušanem Simoviciem, Slobodanem Jovanoviciem, Milošem Trifunoviciem i Božidarem Puriciem (1941–1943). Następnie reprezentował władze jugosłowiańskie w Kairze i piastował stanowisko pierwszego sekretarza ambasady jugosłowiańskiej w Londynie. Po wojnie przeszedł w stan spoczynku, podjął studia w Cambridge i pracę kustosa uniwersyteckiej Biblioteki Słowiańskiej. Jako osoba znana i ceniona w różnych środowiskach dyplomatycznych oraz kulturowo-naukowych związanych z Wielką Brytanią K. Pavlović był członkiem wielu towarzystw, nie tylko zajmujących się sprawami jugosłowiańskimi. Współpracował także z działaczami polskiego środowiska literackiego na emigracji². Książki, które wówczas opublikował dotyczyły aktywności politycznej jego najważniejszych mentorów politycznych: V. Marinkovicia i S. Jovanovicia³.

¹ Biografie trzech osób z rodziny Pavlovićów, związanych z dyplomacją i polityką serbską oraz jugosłowiańską: S. Pavlović, *Tri generacije jedne činovnicke porodice Pavlovići, Kosta, Stevan i Kosta*, [w:] K.St. Pavlović, *Ratni dnevnik 1941–1945*, Beograd 2011, s. 5–18.

² O kontaktach K.St. Pavlovicia, jako przedstawiciela rządu jugosłowiańskiego, z polskimi politykami emigracyjnymi pisze J. Tebinka, *Polska i Jugosławia w przełomowym roku wojny 1943*, [w:] *Polska i Jugosławia w XX wieku. Polityka – społeczeństwo – kultura*, red. M. Pavlović, P. Wawryszuk, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2018, s. 43, 45, 47.

³ K.St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876–1935)*, London 1955–1960, t. 1–5; tenże, *Razgovori sa Slobodanom Jovanovicem, 1946–1958*, Windsor 1972; por. *Bibliografija radova Koste St. Pavlovica*, London 1989.

Materiały, które złożyły się na dziennik K. Pavlovicia z lat 1930–1932 przekazał do archiwum historycznego miasta Belgrad syn autora, ceniony historyk XIX i XX w., profesor uniwersytetu w Southampton Stevan Pavlović (ur. 1933)⁴. Są one częścią obszerniejszego materiału, w dużej części już opracowanego i wydanego, który powstawał w okresach 1930–1934 oraz 1941–1954⁵. Wszystkie te notatki stanowią bezcenne źródło informacji na temat różnych aspektów jugosłowiańskiej polityki zagranicznej i wewnętrznej. Dotyczą zarówno spraw państwowych, jak i emigracyjnych, rozgrywających się w okresie międzywojennym, podczas drugiej wojny światowej i w pierwszej dekadzie Zimnej Wojny. Stanowią także odbicie aktywności elit powiązanych z Jugosławią Karađorđevićów.

Informacje zawarte w dzienniku są precyzyjne, ale i wielowątkowe, w większości znajdują pokrycie w źródłach dyplomatycznych czy dokumentacji rządowej. Wiadac, że ich autor przebywał w centrum jugosłowiańskiej polityki zagranicznej i miał dostęp do najważniejszych osób w państwie. Z tego względu jego dziennik należy potraktować jako wiarygodną bazę źródłową do badań nad polityką zagraniczną międzywojennej Jugosławii. Znajduje się tam olbrzymi zasób informacji na temat różnych wydarzeń, uzgodnień i postaci. Są liczne odniesienia do polityki wewnętrznej, np. relacji pomiędzy królem Aleksandrem I a najważniejszymi postaciami jego reżimu, na czele z generałem Petarem Živkovićem. Autor śledzi ewolucję planów zmian ustrojowych w Jugosławii, przebieg wyborów i poszczególnych sesji parlamentarnych. Do relacji osobistych dołącza, celem nakreślenia odpowiedniego tła, informacje o ważnych zdarzeniach politycznych czy społecznych. Bez wątplenia nagromadzenie informacji i narzucona przez autora wielowątkowość rozważań, zawartych w dzienniku, sprawiają, że jego lektura jest dużym wyzwaniem dla czytelnika. Aby uprościć odbiór publikacji, jej redaktorzy przygotowali obszernie wprowadzenie, odnoszące się do najważniejszych wątków. Rzeczowy, kompetentny naukowo opis polityki wewnętrznej i międzynarodowej Jugosławii, autorstwa dwojga serbskich historyków, Srđana Mićicia i Nataszy Milićević, pomaga uporządkować różnokierunkowe relacje, zawarte w dzienniku. Orientację w tekście ułatwia też indeks nazwisk.

⁴ Spośród prac historycznych autorstwa Stevana Pavlovicia, o charakterze przekrojowym, należy wymienić: *The improbable survivor: Yugoslavia and its problems 1918–1988*. Columbus 1988; *Tito: Yugoslavia's great dictator*, Columbus 1992; *A History of the Balkans 1804–1945*, London–New York 1999; *Serbia: the history of an idea*, New York 2002.

⁵ K.St. Pavlović, *Ratni dnevnik 1941–1945*, Beograd 2011; tenże, *Londonski dnevnik 1945–1946*, Beograd 2017; tenże, *Onakvi kakve sam ih znao*, Beograd 2004.

Z lektury wylania się postać Kosty St. Pavlovicia jako doświadczonego dyplomaty i bystrego obserwatora spraw międzynarodowych, którego optyka wykraczała daleko poza horyzonty kreślone w polityce jugosłowiańskiej. Odnotowywał on konkretne wydarzenia, najczęściej dodając do nich lakoniczną charakterystykę. Wiele jego uwag odnosi się do problemów związanych ze współpracą pomiędzy Jugosławią a Czechosłowacją i Rumunią w ramach Małej Ententy. Za ważne, z punktu widzenia badań środkowoeuropejskich, należy uznać refleksje dotyczące problemów z uzgodnieniem wspólnych stanowisk wobec problemów zagrażających bezpieczeństwu sojuszników i niemożności przeprowadzenia planów przyjęcia Polski do Małej Ententy. I tak, w notatkach K. Pavlovicia, które odnoszą się do tzw. spraw naddunajskich, uwagę zwracają spostrzeżenia na temat dwuznacznej roli politycznej i ekonomicznej mocarstw w całym regionie. Dużo jest na temat nieudanych prób dystansowania się, a nawet emancypacji trzech państw Małej Ententy wobec wpływów francuskich. Z drugiej strony autor podziela przekonanie, powszechne wśród badaczy ówczesnej Europy Środkowej, że od umocnienia pozycji Francji zależało powodzenie całego sojuszu. Ze sceptycyzmem K. Pavlović podchodzi do prób nawiązania współpracy gospodarczej pomiędzy Jugosławią, Czechosłowacją a Rumunią, co miało stanowić antidotum na złą kondycję ekonomiczną tych państw, borykających się z Wielkim Kryzysem. W tym przypadku dyplomata „wytykał” stronom brak gotowości do porozumienia się w sprawach, które mogły usprawnić wymianę handlową (obniżenie stawek celnych, przyjęcie preferencyjnych kontyngentów eksportowych). Słusznie zauważa on, że u podstaw Małej Ententy leżał strach Jugosławii, Rumunii i Czechosłowacji przed rewizjonizmami węgierskim oraz austriackim, który nie motywował sojuszników do zacieśniania współpracy ekonomicznej.

Dużo uwagi K. Pavlović poświęcił działaniom, których był naocznym świadkiem, zmierzających do zacieśnienia relacji politycznych i wojskowych w ramach sojuszu. Pierwszym krokiem ku reorganizacji dość luźnych wcześniej powiązań było przyjęcie wielostronnej umowy o przyjaźni i arbitrażu w Belgradzie, 22 V 1929 r. Jak słusznie zauważył autor, celem układu było wysłanie w kierunku Węgier wyraźnego sygnału, że sojusznicy nie zaakceptują żadnych rewizjonistycznych aspiracji węgierskich w regionie naddunajskim. Z drugiej strony opisuje on także i bezradność, z jaką przywódcy państw starali się zrównoważyć wpływy poszczególnych mocarstw, prezentując odmienne stanowiska wobec Niemiec, Włoch czy Związku Radzieckiego. O ile rewizjonistyczna polityka Włoch była powodem do zmartwienia w Belgradzie, o tyle dla Rumunii i Czechosłowacji nie przedstawiała zasadniczego problemu. Sprawy niemieckie najbardziej niepokoiły Czechosłowację, z kolei z rumuńskiego i jugosłowiańskiego

punktu widzenia Trzecia Rzesza była perspektywicznym partnerem gospodarczym. Jak wynika ze spostrzeżeń K. Pavlovicia, w opinii króla Aleksandra I plany aneksji Austrii przez Niemcy były dla Jugosławii „mniejszym złem” aniżeli włoskie wpływy w tym państwie naddunajskim. Inaczej tę kwestię postrzegał natomiast V. Marinković, który bezskutecznie forsował koncepcję współpracy z Francją i Czechosłowacją przeciwko ekspansji niemieckiej w Austrii. Co więcej, wierzył on, że przyjęcie wspólnej z Pragą drogi postępowania mogło skłonić także i Bukareszt do rozluźnienia powiązań z Włochami. K. Pavlović był związany ze środowiskiem V. Marinkovicia i podzielał jego opinię. W dzienniku zawarł on sporo informacji o aktywności jugosłowiańskiego wywiadu w środowiskach socjaldemokratycznych w Austrii, opartej na kontaktach wypracowanych wcześniej przez agentów czechosłowackich czy francuskich. Austriacy socjaldemokraci byli gotowi współpracować z Małą Ententą, aby osłabić pozycję proniemiecko nastawionych konserwatystów i nacjonalistów.

Interesujących informacji dostarczają także uwagi K. Pavlovicia na temat prób związania trójilateralnej współpracy ekonomicznej, dotyczącej Europy Środkowej. Idea ta narodziła się w 1927 r., ale trudno było znaleźć formułę zadowalającą wszystkie strony. Problemem były dysproporcje gospodarcze pomiędzy państwami i naciski wewnętrzne. O ile Jugosławia i Rumunia, które były państwami o gospodarce rolniczej, naciskały na poluzowanie obostrzeń celnych, o tyle w uprzemysłowionej Czechosłowacji silne było lobby agrarne, protestujące przeciwko ułatwieniom dla importu żywności. Opór strony czechosłowackiej budził konsternację w Belgradzie i Bukareszcie oraz uniemożliwił rozszerzenie sojuszu obronnego o sprawy ekonomiczne. Różnice poglądów uniemożliwiły też stworzenie planu współpracy celno-handlowej, który mógłby stanowić adekwatną odpowiedź na niemiecko-austriacką unię celną z marca 1931 r. Sojusznicy z Małej Ententy ogłosili co prawda, że będą wspólnie przeciwdziałać niemieckiej ekspansji ekonomicznej w rejonie naddunajskim, ale nie zrobili nic w tej sprawie. Co więcej, Jugosławia i Rumunia przyjęły propozycję wymiany z Niemcami na podstawie umów clearingowych, co faworyzowało pozycje niemieckich dostawców.

Kolejnym „wątkiem środkowoeuropejskim”, który przewija się w dzienniku, jest sprawa relacji jugosłowiańsko-polskich. Autor przemyca informacje o dwustronnych konsultacjach, które dotyczyły dyskusji w Lidze Narodów na temat ochrony mniejszości narodowych oraz o koncepcji przystąpienia Polski do Małej Ententy⁶.

---

⁶ W polskiej historiografii zagadnieniem akcesu Polski do Małej Ententy zajmował się A. Essen, *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa–Kraków 1992.

W tej kwestii Jugosławia prowadziła ostrożną politykę, pamiętając o zadrażnieniach na linii Praga–Warszawa. Z drugiej strony, jak wynika z notatek K. Pavlovicia, podczas nieoficjalnych rozmów akcentowano chęć zacieśnienia relacji gospodarczych z Polską (koncepcja bloku państw agrarnych) i rozwijania współpracy politycznej w nawiązaniu do przyjacielskich więzi polsko-rumuńskich oraz bliżej nieokreślonej „idei solidarności słowiańskiej”⁷. Jak odnotował autor dziennika, w trakcie spotkania V. Marinković–A. Zaleski pomiędzy obu ministrami wytworzyła się szczególna zażyłość polityczna (s. 236, 259). W grudniu 1931 r., podczas oficjalnej wizyty w Warszawie, jugosłowiański minister rozmawiał nawet z Józefem Piłsudskim i Augustem Zaleskim o współpracy przy planach tworzenia szerokiego bloku państw od Bałtyku po Morze Egejskie, zwróconego przeciwko ZSRR (s. 261).

We fragmentach na temat rozmów dyplomatycznych czy dyskusji prowadzonych w zaciszu jugosłowiańskich gabinetów K. Pavlović przywołuje problem leżący u podstaw sceptycyzmu Jugosławii wobec działalności Małej Ententy. Dotyczył on nadmiernego uzależnienia państw Europy naddunajskiej od wpływu mocarstw i niemożności stworzenia stabilnej alternatywy politycznej oraz ekonomicznej. Sytuacja międzynarodowa w Europie Środkowej jest ukazana przez pryzmat wzajemnie osłabiających się interesów państwowo-narodowych, forsowanych przez poszczególne strony. Pojawiające się wówczas koncepcje współpracy regionalnej nie miały szans się ziścić w warunkach niezbornej sytuacji geopolitycznej regionu, intryg ze strony poszczególnych mocarstw, jak i słabości gospodarczej oraz organizacyjnej tamtejszych państw.

Z recenzowanego dziennika wylania się bardzo interesująca postać autora, dyplomaty z krwi i kości i skrupulatnego obserwatora ogólnoeuropejskiej polityki okresu międzywojennego. Wyluskuje on ważne dla oglądu spraw międzynarodowych wydarzenia i stawia je w odpowiednim dla ich rangi świetle. Oczywiście naturalną cechą tych notatek jest powierzchowność niektórych informacji oraz zauważalna niekonsekwencja w opisie poszczególnych spraw czy postaci. Na kompozycję dziennika wyraźnie wpłynął jednak zmysł sekretarza – w skrócie potrafił on odnotować kluczowe wypowiedzi i decyzje, których był świadkiem. Należy zaznaczyć, że w notatkach

---

⁷ Argument oparcia współpracy międzynarodowej w Europie Środkowej na solidarności słowiańskiej pojawiał się także w wypowiedziach polskich rzeczników akcesu do Małej Ententy. Zdaniem środowisk identyfikujących się z poglądami neoslawistycznymi siłą tego sojuszu wynikała m.in. z kooperacji pomiędzy dwoma państwami słowiańskimi, co powinno stanowić wskazówkę dla polskiej polityki, dążącej do ograniczenia roli Niemiec; A. Opęchowski, *Mała Ententa: problem środkowoeuropejski ze stanowiska słowiańskiego*, Warszawa 1933, s. 27.

K. Pavlovicia niewiele jest uwag o charakterze personalnym czy oceniającym, duży udział mają natomiast informacje zaczerpnięte z oficjalnych lub półoficjalnych protokołów relacji, posiedzeń plenarnych i spotkań dyplomatycznych.

Dr hab. Jędrzej Paszkiewicz, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historii
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań
e-mail: prosinac@amu.edu.pl

Bibliografia/Bibliography

- Bibliografija radova Koste St. Pavlovica*, London 1989
Essen A., *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa–Kraków 1992
Opęchowski A., *Mała Ententa: problem środkowoeuropejski ze stanowiska słowiańskiego*, Warszawa 1933
Pavlović K.St., *Ratni dnevnik 1941–1945*, Beograd 2011
Pavlović K.St., *Razgovori sa Slobodanom Jovanovićem, 1946–1958*, Windsor 1972
Pavlović K.St., *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876–1935)*, London 1955–1960, t. 1–5
Pavlović K.St., *Londonski dnevnik 1945–1946*, Beograd 2017
Pavlović K.St., *Onakvi kakve sam ih znao*, Beograd 2004
Pavlović S., *A History of the Balkans 1804–1945*, London–New York 1999
Pavlović S., *Serbia: the history of an idea*, New York 2002
Pavlović S., *The improbable survivor: Yugoslavia and its problems 1918–1988*, Columbus 1988
Pavlović S., *Tito: Yugoslavia's great dictator*, Columbus 1992
Tebinka J., *Polska i Jugosławia w przełomowym roku wojny 1943*, [w:] *Polska i Jugosławia w XX wieku. Polityka – społeczeństwo – kultura*, red. M. Pavlović, P. Wawryszuk, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2018, s. 21–34